

LUND UNIVERSITY

Review of Hasse Neldeberg Jørgensen, Per Kristian Madsen & Ingrid Wass (red.), "Herrens Hus, Herrens Have" (2021)

Wienberg, Jes

Published in:
Kyrkohistorisk årsskrift

2021

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Wienberg, J. (2021). Review of Hasse Neldeberg Jørgensen, Per Kristian Madsen & Ingrid Wass (red.), "Herrens Hus, Herrens Have" (2021). *Kyrkohistorisk årsskrift*, 121, 249-252.

Total number of authors:
1

Creative Commons License:
Annan

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

SKRIFTER UTGIVNA AV SVENSKA KYRKOHISTORISKA FÖRENINGEN 1:121
PUBLICATIONS OF THE SWEDISH SOCIETY OF CHURCH HISTORY 1:121

Kyrkohistorisk årsskrift 2021

Redigerad av ANDERS JARLERT

Professor i kyrkohistoria vid Lunds universitet

With abstracts/summaries in English

Svenska Kyrkohistoriska Föreningen

MEMBER OF C.I.H.E.C. (COMMISSION INTERNATIONALE
D'HISTOIRE ET D'ETUDES DU CHRISTIANISME)

ARBETSUTSKOTT

Ordförande: Professor Urban Claesson

Vice ordförande: Docent Stina Fallberg Sundmark

Sekreterare: Fil. och teol. mag. Andreas Wejderstam

Skattmästare: Teol. mast. Ida Olenius

Övriga ledamöter: Professor Martin Berntson, Professor Anders Jarlert och Professor Bertil Nilsson

E-post: Anders.Jarlert@ctr.lu.se, kyrkohistoriskaforeningen@gmail.com

Webbplats: www.kyrkohistoria.org

KYRKOHISTORISK ÅRSSKRIFT

Redaktör: Professor Anders Jarlert, Lund

Redaktionssekreterare: Docent David Gudmundsson, Lund (recensioner),

david.gudmundsson@ctr.lu.se

Adress (böcker): Docent David Gudmundsson, CTR, LUX, Lunds universitet, Box 192, 221 00 Lund

(recensioner): Docent David Gudmundsson, david.gudmundsson@ctr.lu.se

(artiklar): Prof. Anders Jarlert, CTR, LUX, Lunds universitet, Box 192, 221 00 Lund,

anders.jarlert@ctr.lu.se

Advisory Board: Professor Ingvar Dahlbacka, Åbo, Professor Dr. Heinrich Holze, Rostock,

Professor Tarald Rasmussen, Oslo.

Webbplats: www.kyrkohistoria.org

PlusGiro 37 05 43-1

Medlemsavgift: 275 kronor för fullt betalande, 225 kronor för registrerade studenter och pensionärer.

Vid rekvisition kostar KÅ 275 kronor. Kostnader för porto och emballage tillkommer.

For international subscriptions:

iban: SE13 9500 0099 6034 0370 5431

BIC: NDEASESS (NORDEA)

If you are a (new) subscriber, please send all correspondence to carl.sjosvard.birger@teol.uu.se

Utgiven med anslag från

Samfundet Pro Fide et Christianismo (Nils Henrikssons stiftelse) och Stiftelsen Lindauers fond

Sättning: Daniel Karlsson, PCG Malmö, 2021

Tryck: ÅkessonBerg, 2021

ISBN 978-91-987091-0-0

ISSN 0085-2619

teologi och pastoralvård; han hade till exempel medvetet upphört med nattvardsfirande och överlät ungdomsarbetet till socknens kulturförening. Visitationen följdes av ett långt brev från Edenholt med ett nedlåtande, närmast ärerörigt angrepp på ärkebiskopen. Denne fann brevet vara »sannolikt det sällsammaste jag överhuvud någonsin mottagit» och lämnade allt material i ärendet till domkapitlets arkiv – till kyrkohistorien och framtida herdaminnesförfattare. Med beaktande av vad som nyss nämnts om honom och när herdaminnet nu slätar över eller inte ens vidrör vad som förevarit vid visitationen går det knappast, att säga att bilden av Edenholt är rättvisande eller speglar forskningsläget. Under sin långa tjänstetid kom han att prägla sina församlingar, men hur? Kyrkohistorikern lämnas här i sticket.

Med dessa exempel har jag velat peka på hur herdaminnets materialanvändning och historie-skrivning tyvärr blivit alltför snäv. Med ett så begränsande materialval kommer man alltså knappast de många biograferade prästerna nära, även om man stundom – särskilt för äldre tid – får finna sig i att materialet tryter. Detta gäller dock inte om till exempel Pehr Tolleson (1747–1821) i Närtuna. Han är ju ett känt namn i den svenska pietismens historia, men sätts här inte in i sitt vidare kyrkohistoriska sammanhang. Att nyanslöst säga att »hans förkunnelse var lågkyrklig» är anakronistiskt och knappast korrekt. För en pastoralhistorisk analys är kännedomen om prästerskapets teologiska profiler viktig. Hur motiverade och drev de sitt församlingsarbete och hur fick människor genom dem möta tron och kyrkan?

Ett herdaminnes kyrkohistoriska syfte är att fungera som ett hjälpmedel för att förstå hur kyrkan på lokal nivå på olika sätt och i olika tider har realiserat sin uppgift att vara kristen kyrka i helg och vardag med gudstjänstfirande församlingar och ett på olika sätt fungerande prästerskap. I en uppsats i boken *Professionens liv*, utgiven av Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg 2021, har jag nyligen i ett historiskt perspektiv diskuterat detta: vad skall den här typen av litteratur tjäna till?

Det är nu ett epokskifte i arbetet med *Uppsala stifts herdaminne*. Med sitt stora bokverk har eld-

själarna Norrman och Berg lämnat ett förpliktande arv efter sig. Det är angeläget att Stiftshistoriska kommittén inte stannar upp, utan tar ett långsiktigt ansvar för att herdaminnessviten fullföljs. Marken är beredd och excerpter står på hyllorna och väntar. Men det gäller att söka skildra varje individ så att denne i sitt sammanhang blir begriplig för eftervärlden. Det finns goda skäl att nu utvärdera och ta det stiftshistoriska uppslagsverkets inte helt tydliga upplägg en smula under omprövning. Det är nödvändigt att lyfta fram och utnyttja ett bredare biografiskt källmaterial för att kunna möjliggöra teologiska och kyrkohistoriska förklaringar till ett skeende. Genom att få veta mera om de olika prästernas agerande och drivkrafter i förfluten tid kan vi förstå hur det lokala kyrko- och församlingslivet har gestaltat sig.

OLOPH BEXELL

Hasse Neldeberg Jørgensen, Per Kristian Madsen & Ingrid Wass (red.)

HERRENS HUS, HERRENS HAVE.

Köpenhamn: Folkekirkens Uddannelses- og Videnscenter & Nationalmuseet 2021, 193 sid.

Hur ser framtiden ut för kyrkor och kyrkogårdar, när kyrkans medlemmar minskar i antal, när folk flyttar från landsbygden till städerna och när kremering som begravningsskick sprider sig i motsatt riktning från städerna till landsbygden? Jo, man får kyrkor som står mestadels övergivna, med få besökare vid kyrkliga handlingar samt kyrkogårdar med glest utspridda gravplatser. Men kan utvecklingen vändas, kan kyrkorna och kyrkogårdarna användas på nya sätt eller väntar försäljning, förfall och slutligen rivning och nedläggning? Och vem bär ansvaret eller ska involveras, om något skall förändras? Det är aktuella frågor som diskuteras i en ny dansk antologi.

Herrens Hus, Herrens Have är utgiven i ett samarbete mellan Folkekirkens Uddannelses- og Videnscenter och Nationalmuseet i Köpenhamn. Redaktörer är prostens Hasse Neldeberg Jørgensen,

den tidigare direktören för Nationalmuseet, medeltidsarkeologen Per Kristian Madsen samt museets tidigare chefssekreterare Ingrid Wass. Författare till de enskilda artiklarna är också hämtade från olika håll – här medverkar teologer/präster, kyrkohistoriker, arkeologer, konsthistoriker och arkitekter.

Antologin är intresseväckande, snyggt formgiven med många färgfotografier och behagligt lätt att läsa. Den inleds med ett förord av Birgitte Graakjær Hjort, det vill säga ledaren för Folkekirskens Uddannelses- och Videnscenter. Sedan följer fjorton artiklar, som troligen presenteras i en medveten ordningsföljd som inleds med den historiska bakgrunden till dagens situation och avslutas med Madsens tankar kring bevarandet. Trots denna ordning tillåter jag mig i det följande, för den pedagogiska tydlighetens skull, att flytta runt på artiklarna, så att de bildar fyra temablock med var sitt perspektiv, lite förenklat knutna till författarnas utbildning och yrke.

Antikvarierna – det första temablocket består av tre artiklar författade av museifolk som är eller har varit knutna till *Danmarks Kirker* på Nationalmuseet, det vill säga till den danska motsvarigheten till inventeringsverket *Sveriges kyrkor*. Här tecknas den historiska bakgrunden till dagens situation: Jakob Kieffer-Olsen skriver om etableringen av kyrkoplatserna och sockenstrukturen och om vad han benämner »alltings föränderlighet», det vill säga att kyrkostrukturen har präglats av ständiga ändringar. Per Kristian Madsen beskriver den medeltida kyrkan på landet, hur den var byggd och inredd, alltså det aktuella forskningsläget så som det har klarlagts genom byggnadsarkeologiska undersökningar, där just Nationalmuseet har varit centralt. Och Martin Wangsgaard Jürgensen beskriver och förklarar insiktsfullt kyrkornas omvandling vid reformationen. Förstnämnda och sistnämnda texter är, vilket inte framgår, korta sammanfattningar av artikelförfattarnas doktorsavhandlingar.

Teologerna – det andra temablocket utgörs av fyra artiklar av teologer om hur kyrkor och kyrkogårdar kan och bör användas: En intervju med Benny Grey Schuster genomförd av kommunikationen Kitty Blichfeldt, där Grey Schuster berättar hur den historiska kyrkans arkitektur med en uppdelning

i olika rum, med nivåskillnader och altarskrank förmedlar en hierarki och distansering, där församlingen inte känner sig välkommen, det vill säga att kyrkans budskap och arkitektur motarbetar varandra. Jørgen Demant beskriver med utgångspunkt i en psalm hur han upplever »gudstjänsten som ett klangrum», en text som avviker i stil och karaktär från de övriga bidragen och där det för mig är oklart hur den bidrar till bokens frågeställningar. Thue Raakjær Jensen berättar om erfarenheterna som församlingspräst vid kusten, där utländska sommarvärdar bjuds in med hjälp av översatta texter, och han redogör för vilken anknytning till orten som krävs för till exempel en vigsel i den populära »sommarhuskyrkan». Anne Kjærsgaard beskriver kyrkogården som »ett landskap i kris» (s. 119), då delar ligger oanvända; 80 procent kremeras idag, vilket betyder en snabbare omsättning av gravrätter och mindre platsbehov.

Arkitekterna – det tredje blocket rymmer tre artiklar skrivna av arkitekter kring kyrkorna och kyrkogårdarnas möjliga bruk i framtiden: Anna Mette Exner frågar om kyrkorna i »utkanten» håller på att dö och förordar ett lokalt engagemang i linje med det som kan uppåtdas när skolan, församlingshuset eller den lokala matbutiken hotas av nedläggning; hon vill öppna upp för ett mer flexibelt bruk befriat från kyrkans monopol på byggnaden. Maj Dalsgaard beskriver översiktligt kyrkornas förändring i ett långtidsperspektiv och ser (med användning av ett retoriskt begreppspar) framtiden antingen som ett passivt förfall eller som en aktiv transformering, där kyrkorna helt eller delvis kan få nya funktioner, något som har skett exempelvis i England. Anne Galmar vill omvandla kyrkogårdarna, så att de blir mindre »gård» och mer »have», alltså mer trädgård; de skulle då kunna fungera som terapeutiska meditationsrum, där förhållandet till stress och döden kan bearbetas.

Antikvarierna igen – det fjärde och sista temablocket består av fyra artiklar författade av museifolk kring användningen och bevarandet i framtiden: Ulla Kjær skriver mer övergripande om förhållandet mellan kultur och kristendom i Danmark och framhäver att det inte, som det annars kunde befaras, har varit några konflikter när kyrkan

i Jelling och Roskilde domkyrka, båda levande församlingskyrkor, fick status som världsarv. Kjær presenterar i en annan artikel en hastig utblick till hur man har valt att hantera så kallade övertaliga kyrkor i det enligt henne jämförbara utlandet, det vill säga England, Holland, Tyskland, Sverige och Norge, men utan att dra några tydliga slutsatser, annat än att nya användningar gärna får vara kulturella, inte kommersiella. Tenna R. Christensen redogör för hur man i Sönderjylland har påbörjat en registrering av bevarandevärda gravstenar, men har fått dra ner på ambitionen, så att antalet inte blir övermåttigt; samtidigt varnar hon mot etablering av »lapidarium», när gravstenar får flyttas. Avslutningsvis redogör en av redaktörerna, Per Kristian Madsen, för sin syn på kyrkornas framtid, där han framhåller hur kyrkor i Danmark skyddas genom lagstiftning, olika förordningar och en utvecklad praxis, att ansvaret ligger hos församlingen, som förvaltar de »självägande» kyrkorna, men att man erbjuder hjälp från en rad instanser samt konsulter; det är församlingen som har plikt (!) att underhålla kyrkorna, så länge de är i bruk som just kyrkor. Det centrala för Madsen är att underhålla och eventuellt förnya med kunskap och rätt omsorg, att välja det bästa möjliga med sikten inställt på kvalitet.

Det är möjligt, att antologins avslutande bidrag av Madsen är tänkt som en sammanfattande avrundning och konklusion om hur kyrkorna kan, bör och måste hanteras även i fortsättningen. Ändå saknar jag en tydligare diskussion på slutet, där Madsens artikel då blir ett av flera inlägg.

Nu frammanas en redan existerande eller åtråvärd konsensus kring kyrkornas bruk och bevarande, där alla värnar om den danska kyrkan både kyrkligt och kulturellt (s. 41ff.) och där ingen vill kyrkorna »något ont» (s. 192). Samtidigt tydliggörs det av min omdisponering av antologins innehåll, att det finns intressemötesättningar mellan olika grupper, vilket framgår av de enskilda bidragen. Även antologins egen existens vittnar om, att det finns problem eller utmaningar att lösa, och det kan man inte göra, om de inte friläggs. Och det finns onekligen ett avstånd mellan arkitekternas djärva visioner om ett flexibelt rum för alla medborgare, teologernas önskemål om ett mer flexibelt och icke-

hierarkiskt kyrkorum för kyrkobesökarna, och antikvariernas återhållsamma värnande av byggnader, bilder och inventarier med hänvisning till plikt, lagar, förordningar och specialistkompetens.

I en sammanfattning kan man inledningsvis definiera problemen, men här tycks man ändå vara relativt väl överens. Sedan kan man diskutera hur man kommer fram till lösningar, där det redan i antologin föreligger olika förslag. Man kan behöva ta ställning till vem som är part i saken, där kyrkan som en kulturell eller identitetspolitisk institution är en fråga för många, men som just en kyrklig angelägenhet är en fråga för färre; arkitekternas visioner förutsätter således att andra än församlingen får inflytande. Är man inte överens kan man behöva förhandla, kanske prioritera, kompromissa som i all annan politik.

Hur hanterar man framöver det mycket stora antalet välbevarade medeltida kyrkor? Kan man komma överens om att i fortsättningen enbart använda ett urval, som man då tillåter en »modernisering» av, det vill säga att inredningen görs om, predikstolen lyfts ner, bänkarna tas bort (inte enbart de bakre), golven nivelleras, skranken tas bort, medan övriga kyrkor blir mer »museala» det vill säga förblir oförändrade. Vilka skall i så fall moderniseras och vilka musealiseras?

Behöver det säregna danska systemet för hantering av kyrkorna, kanske begripligt för de involverade men komplicerat utifrån sett, förenklas, görs om, så att inte den byråkratiska processens många led i praktiken fördröjer eller motverkar förändringar som i längden är nödvändiga; det är för besvärligt, för dyrt, man ger upp. En sammanfattning skulle kunna peka ut alternativa framtidsmodeller, deras fördelar och nackdelar, en sorts konsekvensanalys, och därifrån kunde debatten fortsätta. Oavsett vad man tycker, så behöver alternativen pekas ut.

Antologin med sitt samarbete mellan Folkekirskens Uddannelses- og Videnscenter och Nationalmuseet demonstrerar en vilja till samarbete kring ett gemensamt intresseområde. Men föreliggande antologi påminner mera om mångvetenskap än om tvärvetenskap. Nu presenteras olika enskilda perspektiv, förslag och åsikter, men det saknas att författarna och deras texter går i dialog med varan-

dra – och/eller att ett försök görs till en sammanfattande diskussion som pekar på handlingsalternativ. Än är det kanske tid, men det är bra att vara beredd.

Nu följer diverse mindre kommentarer till antologin. Bokens eventuella geografiska avgränsning varierar uppenbarligen mellan artiklarna, eftersom Kieffer-Olsen nämner Lund i Skåne (s. 11), medan Madsen i sin text inte nämner Vå i Skåne, när han redogör för bilder av kvinnliga donatorer med en kyrkomodell (s. 33) och enbart identifierar en bildstorm vid reformationen i Köpenhamn (s. 33), även om det också förekom i S:t Petri i Malmö. Jag blir lite undrande, när Kieffer-Olsen hävdar, att stabilitet och oföränderlighet primärt är något som tillhör tiden efter reformationen (s. 11), utan att han diskuterar detta här eller i sin avhandling. Problemen som skisseras är som framgår (jfr. s. 169ff.) inte unika för Danmark, även om relationer, lagar och annat självfallet varierar från land till land. Här kunde man ha haft nytta av ett svenskt forskningsprojekt, som har diskuterat liknande frågor och som sammanfattas i antologin *Alla dessa kyrkor. Kulturvård, religion och politik* (2017; recension i KÅ 2019). Vad gäller eventuella problem kring kyrkor som blir världsarv, kan hänvisas till Marie Clausén, *Sacred Architecture in a Secular Age* (2016) med katedralen i Durham som exempel. Och när det förväntas att »arkitekten inte söker realisera stora och främmande planer» (s. 189), då tänker jag återigen på, hur man fick till byggandet av Lunds domkyrka på 1000–1100-talet i en stad dominerad av låga trähus. Vad gäller det formella kunde en mer konsekvent redigering vara önskvärd, för nu finns artiklar både med och utan referenslista, med publikationer nämnda i själva texten eller i fotnoter. Och nog är bilderna många och vackra, men deras relation till texten är ofta lite oklar eller underförstådd; en tydlig koppling som i Christensens bidrag om gravstenar hade varit önskvärd (s. 97ff.).

Tillbaka till de stora linjerna, där det torde framgå att med *Herrens Hus*, *Herrens Have* föreligger en mycket aktuell, välskriven och engagerande samling av texter som blandar nyttig kunskap och djärva uppslag om de danska kyrkorna och kyrkogårdarna av relevans även utanför Danmark.

Jens Rasmussen

PRÆSTEGÅRDEN I LOKALSAMFUNDET.

Dagligliv og kulturarv.

Aarhus: Aarhus Universitetsforlag 2021, 270 sid.

Prästgården har genom århundraden haft en central roll i lokalsamhället. Den kunde börja under medeltiden som ett litet prästbol utskilt från storgården eller byns åkrar till prästens underhåll, och växa till en anseelig gård som efter reformationen beboddes av en hel familj med tjänstefolk. Här, i en bostad som oftast låg omedelbart intill sockenkyrkan, förberedde prästen sin predikan, mötte sockenborna som kyrkans och statens representant och agerade som husbonde i sitt eget hushåll.

Som så många andra institutioner och byggnadskomplex har prästgården anpassats till olika perioders behov och möjligheter, byggts om och förnyats. Få har överlevt tidens tand. Från medeltiden känner vi således enbart enstaka prästgårdar, på Gotland där de var murade i kalksten, i Danmark från tegelhus i städerna. Men efter reformationen finns prästgårdar bevarade, som numera kan uppfattas som ett hotat kulturarv. Förändrade demografiska och ekonomiska förutsättningar tillsammans med ökade krav på ett modernt boende har inneburit att gamla prästgårdar har ersatts av nya på samma eller annan plats, att prästgårdar har byggts om, reducerats, rivits eller privatiserats.

Den danska kyrkohistorikern och tidigare prästen Jens Rasmussen har författat boken *Præstegården i lokalsamfundet* som berättar om just prästgården med dess liv och byggnader över tid från ca 1800 till idag. Syftet är enligt författaren att förmedla forskning om prästgårdarna på landet som ett både immateriellt och materiellt kulturarv. Boken är vad man kan beteckna som halvpopulär – trevlig, lätt att läsa och mycket välillustrerad med många praktfulla fotografier i svartvitt och färg som pryder helheten, samtidigt som det finns ett fåtal noter och hänvisningar till arkiv och litteratur samt index för den som vill söka på enskilda personer eller orter. Fokus är på prästgårdarna i Fyns stift, men det finns även många exempel från